

QADIMGI DAVR VA ILK O'RTA ASRLARDA O'RTA OSIYO VA ERON HUDUDIDAGI DAVLATIDA HUKMDORLIK LEGITIMATSIYASI

Xayrullayev Umidjon Fayzullo o'g'li

Osiyo xalqaro universiteti,

Tarix va filologiya kafedrası o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14222295>

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi davr va ilk o'rta asrlarda O'rta Osiyo va Eron hududida hukmdorlik qilgan hukmdorlarning hukmdorlik legitimatsiyasi haqida ma'lumotlar beriladi. Davlat hokimiyatini egallagan hukmdorlar o'zining hukmronligini asoslash maqsadida ma'bud va ilohlarning yaqin homiysi sifatida namoyon qilishgan.

Kalit so'zlar: Ahamoniylar, Sosoniylar, Doro I, Kir II, zardushtiylik, sulola merosi, qabila hukmronligi, Diniy Legitimatsiya, Qonuniy Huquqiy Legitimatsiya, Xudolik-Hukmdorlik, yovuzlikning ramzlari.

LEGITIMACY OF RULERSHIP IN THE STATE OF CENTRAL ASIA AND IRAN IN ANCIENT TIMES AND THE EARLY MIDDLE AGES

Abstract. This article provides information about the legitimacy of the rulers who ruled in the territory of Central Asia and Iran in ancient times and the early Middle Ages. In order to justify their rule, the rulers who occupied state power presented themselves as close patrons of gods and goddesses.

Key words: Achaemenids, Sassanids, Darius I, Cyrus II, Zoroastrianism, dynastic heritage, tribal rule, Religious Legitimation, Legal Legal Legitimation, Divinity-Sovereignty, symbols of evil.

ЛЕГИТИМНОСТЬ ПРАВЛЕНИЯ В ГОСУДАРСТВАХ СРЕДНЕЙ АЗИИ И ИРАНЕ В ДРЕВНОСТИ И РАННЕМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Аннотация. В данной статье представлены сведения о легитимности правителей, правивших на территории Средней Азии и Ирана в древности и раннем средневековье. Чтобы оправдать свое правление, правители, занимавшие государственную власть, представляли себя близкими покровителями богов и богинь.

Ключевые слова: Ахемениды, Сасаниды, Дарий I, Кир II, зороастризм, династическое наследие, племенное правление, Религиозная легитимация, Юридическая легитимация, Божественность-Суверенитет, символы зла.

O'rta Osiyoda qadimgi davrlarda hukmdorlik legitimatsiyasi ko'plab ijtimoiy, madaniy va diniy omillarga bog'liq bo'lib, hukmdorlarning taxtga o'rnishlari, ularning hukmronligi va xalq bilan munosabatlarida o'ziga xos qarorlar va usullarni talab qilgan. O'rta Osiyoda hukmdorlikning legitimatsiyasi quyidagi asosiy omillarga tayanar edi:

1. Diniy Legitimatsiya

O'rta Osiyoning qadimgi xalqlari uchun din muhim o'rin tutgan. Hukmdorlar ko'pincha o'zlarini yoki xudoning yoki xudolarni yer yuzidagi vakili sifatida taqdim etgan. Masalan:

Zoroastrizm: Sogdialiklar va Xorazm xalqlarida zoroastrizm dini hukmdorlik legitimatsiyasiga asos bo'lgan. Shahanshoh (shohlar) o'zlarining hukmronligini Xudo tomonidan berilgan yoki to'g'ridan-to'g'ri Xudoning o'zi bilan bog'lab tushuntirgan.

Islom: Islomning O'rta Osiyoga kirib kelishi bilan, hukmdorlar o'zlarini Xudoning (Allohning) yer yuzidagi vakillari, xalifalar sifatida ko'rsatishga harakat qilishdi. Islomni qabul qilgan hukmdorlar o'zlarining hukmronligini, Allohning buyruqlari va payg'ambar Muhammadning o'rnatgan qonunlari asosida qonuniylashtirishgan. Misol uchun, Temur (Tamerlan) o'zining hukmronligini Islomning buyruqlari bilan mustahkamlashga harakat qilgan.

2. Qonuniy Huquqiy Legitimatsiya

Hukmdorlar o'zlarini hukumat boshqaruviga qonuniy ravishda tayinlangan yoki tarixiy meros asosida hakam sifatida ko'rsatishgan. Bunday legitimatsiya ko'pincha tarixiy an'analar va "mehnat" asosida shakllanadi. Misol uchun, Usmoniylar va boshqa o'rta asr sulolalari o'zlarining hukmronliklarini avloddan-avlodga o'tadigan qonuniy huquq asosida tasdiqlashgan.

Ahamoniylar imperiyasi (miloddan avvalgi VI-IV asrlar) hukmdorlikning legitimatsiyasi masalasida o'ziga xos diniy va siyosiy tizimni ishlab chiqqan. Bu tizimda **hukmdorlik va xudolik** o'rtasida chuqur bog'lanish mavjud edi. Ahamoniylar o'z hukmdorlarini nafaqat siyosiy rahbarlar, balki Xudoning yer yuzidagi vakillari sifatida ko'rganlar. Bu tushuncha imperiyaning asosiy legitimatsiya manbai bo'lgan va hukmdorlar o'zlarini xudolarni yer yuzida ifodalovchi vakillar sifatida tanitganlar¹.

1. Xudolik-Hukmdorlik: Hukmdorlarni Xudoning Vakillari sifatida ko'rish

Ahamoniylar imperiyasining asosiy diniy tushunchalaridan biri Ahura Mazda (yoki Ormuzd) nomli xudoga tayanadi. Ahura Mazda Zoroastrizmning asosiy ilohidir va barcha yaxshiliklarning manbai deb hisoblanadi. Ahamoniylar imperiyasining hukmdorlari, xususan, Kir II (Cyrus the Great), Doro I (Darius the Great), va Kserks (Xerxes) o'zlarini Ahura Mazda ning yer

¹ E.V.Retveladze, A.X.Saidov, E.V.Abdullayev
tarixidan lavhalar. T.:2001 174-b

“Qadimgi O'zbekiston sivilizatsiyasi: davlatchilik va huquq

yuzidagi vakillari sifatida ko'rsatganlar. Bu, ularning hukmronligini, faqat siyosiy emas, balki diniy jihatdan ham legitimlashtirgan. Kir II, masalan, o'zining imperiyasini boshqarishdagi muvaffaqiyatlarini Ahura Mazda tomonidan berilgan ulkan vazifa sifatida taqdim qilgan. Shu tarzda, hukmdorlarning siyosiy hokimiyati o'z-o'zidan Xudoning irodasiga muvofiq, Xudo tomonidan tasdiqlangan va boshqarilgan deb qaralgan. Doro I, o'zining hukmronligini, Xudoning irodasi bilan amalga oshirilayotgan haqiqiy boshqaruv sifatida ifodalagan va shuning uchun u nafaqat hukmdor, balki Xudoning vakili sifatida qaralgan. Doro I ning yozuvlarida (masalan, Behistun inshootida) uning hukmronligining qonuniyligi va Xudoning irodasi bilan bog'lanishiga alohida urg'u berilgan.

2. Hukmdorning Xudoga Yaqinligi: "Shahanshoh" degan Atama

Ahamoniylar hukmdorlariga "Shahanshoh" (shahlarning shohi) unvoni berilgan. Bu unvon ularning eng oliy hukmdor ekanligini, ya'ni barcha shohlarning boshlig'i ekanligini anglatadi.

Ahamoniylar hukmdorlari o'zlarini shahanshoh sifatida namoyon qilish orqali o'z hokimiyatlarini faqat yer yuzida emas, balki ilohiy va dunyoviy hokimiyatning birlashuvi sifatida tasvirlaganlar. Shahanshoh bo'lish, shuningdek, ularning xudolarni vakillari sifatidagi roli bilan ham bog'liq edi. Hukmdorlar o'zlarini bir vaqtning o'zida dunyo hukmdori va Xudoning yer yuzidagi vakili sifatida ko'rganlar².

Sosoniylar imperiyasi (miloddan avvalgi 224–651 yillar) Zoroastrizm dini va davlat siyosatining muhim uyg'unligidan foydalangan holda hukmdorlik legitimatsiyasini yaratdi.

Sosoniylar o'z hukmdorlarini Ahura Mazda ning yer yuzidagi vakillari sifatida ko'rsatganlar, va bu ular uchun nafaqat diniy, balki siyosiy qudratni mustahkamlashda asosiy vosita bo'lgan. Sosoniylarning hukmdorlik legitimatsiyasi ham diniy, ham siyosiy omillarga tayangan va ular o'z hukmronliklarini qudratli va ilohiy birlashtirgan tizimda qurishgan.

Sosoniylar imperiyasida, ayniqsa, Shapur I (242–272) va Ardashir I (miloddan avvalgi 224–241) kabi hukmdorlar o'z hukmronliklarini Ahura Mazda ning irodasiga bog'lab legitimlashtirganlar. Ular o'zlarini Xudoning yer yuzidagi vakillari sifatida ko'rsatishgan, bu esa ularning hukmronligini bevosita ilohiy hukmga asoslangan deb ko'rsatgan. Zoroastrizmnining ta'limotiga ko'ra, Ahura Mazda yaxshilik va haqlikning ilohiy manbai sifatida qaralgan, shuning uchun Sosoniylar hukmdorlari o'z hukmronliklarini faqat siyosiy emas, balki ilohiy qonunlar bilan ham mustahkamlashgan.

² Баженов.Л.В “Средняя Азия в древний период. Т.:1937 с 74-75

Ardashir I taxtga o'tirgach, o'z hukmronligini Ahura Mazda ning irodasiga asoslash uchun, unga qarshi bo'lgan hukmdorlarni "yovuzlikning ramzlari" sifatida tasvirlagan. Shuningdek, u o'zini Xudoning yer yuzidagi vakili sifatida ko'rsatgan va o'z hukmronligini diniy jihatdan tasdiqlash uchun Zoroastrizmni rasmiy dini sifatida qabul qilgan.

Sosoniylar imperiyasida Zoroastrizm faqat diniy e'tiqod emas, balki davlatning hukmronlik tuzilmasining markaziy qismi bo'ldi. Zoroastrizm, xususan, Ahura Mazda ning irodasiga muvofiq, ijobiy va salbiy kuchlar o'rtasidagi kurash tasvirlanadi. Sosoniylar hukmdorlari o'zlarini bu ijobiy kuch, ya'ni Ahura Mazda ning so'zlarini bajaruvchilar sifatida ko'rganlar.

Sosoniylar o'z hukmronligini qonuniylashtirishda Zoroastrizmning ikki asosiy prinsipidan foydalanishgan:

Yaxshilik va Haqlik: Sosoniy hukmdorlari o'zlarini yaxshilik va haqlikni tarqatishda eng yuqori vakillar sifatida tasvirlaganlar. Buning orqali ular o'z hukmronliklarini diniy jihatdan haqiqiy va adolatli deb ko'rsatganlar.

Tartib va Tizim: Sosoniylar o'z davlat tizimini to'liq tartibga solishga harakat qilishgan, bu esa o'z navbatida hukmdorning o'zini ilohiy va siyosiy hokimiyatni birlashtiruvchi figura sifatida taqdim etgan.

Sosoniylar imperiyasida hukmdorlik legitimatsiyasi ko'pincha diniy rahbarlar (magushlar, ya'ni zoroastriyaning ruhoniylari) bilan o'zaro hamkorlikda shakllangan. Diniy rahbarlar hukmdorni Xudoning vakili sifatida tasdiqlashgan va bu, o'z navbatida, hukmdorning siyosiy qudratini mustahkamlashda muhim rol o'ynagan.

Hukmdorlar o'zlarini faqat siyosiy hukmdorlar sifatida emas, balki Zoroastrizmning himoyachilari va e'tiqodning "yuqori vakillari" sifatida ham taqdim etishgan. Masalan, Shapur I va Narseh kabi hukmdorlar Zoroastrizmni boshqarishda va uning qonunlarini qo'llashda o'zlarini ruhoniylarga ham qaraganda yuqoriroq va kuchliroq hukmdorlar sifatida tasvirlashgan.

Sosoniylar hukmdorlarining legitimatsiyasida yozuvlar va yodgorliklar ham muhim o'rin tutgan. Misol uchun, Ardashir I ning taxtga chiqishi va imperiyasini yaratishdagi muvaffaqiyatlari ko'plab behistun yozuvlari orqali tasvirlangan. U o'zining g'alabalarini Ahura Mazda ning irodasi bilan bog'lab, o'z hukmronligini bevosita Xudoning buyruqlari sifatida ta'kidlagan. Bu yozuvlar nafaqat hukmdorning siyosiy g'alabalarini, balki ularning diniy va ilohiy asosini ham tasdiqlagan.

Shapur I ning yozuvlari, ayniqsa, uning hukmronligining ijtimoiy va diniy jihatlarini ko'rsatadi. Shapur o'zining g'alabalari va davlatini Ahura Mazda ning irodasi va qudrati bilan bog'laydi, ularni Xudoning buyruqlari sifatida ko'rsatadi.

Kushonlar imperiyasi (miloddan avvalgi I asr — milodiy IV asr) O'rta Osiyo, Hindiston va Xitoyning g'arbidagi hududlarini qamrab olgan ulkan davlat bo'lib, uning hukmdorlik

legitimatsiyasi bir nechta omillarga tayanib rivojlangan. Kushonlar o'z hukmronliklarini diniy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy jihatdan mustahkamlashgan. Ular hukmdorlarini nafaqat siyosiy rahbarlar, balki Xudoning yer yuzidagi vakillari sifatida ko'rsatganlar va bir necha madaniy an'analarni birlashtirib, hukmdorlikni legitimlashtirishda diniy va siyosiy integratsiyani yaratganlar. Kushonlar imperiyasida hukmdorlik legitimatsiyasi bir nechta diniy ta'sirlar bilan mustahkamlanib, hukmdorlar o'zlarini diniy liderlar sifatida ko'rsatganlar.

Buddizmning Ta'siri: Kushonlar imperiyasida Mahayana buddizmi keng tarqaldi, va bu diniy yo'nalish imperiyaning markaziy madaniyati bo'ldi. Kushon hukmdorlari, xususan, Kanishka (miloddan avvalgi II asr) o'zini Buddaning vakili sifatida ko'rsatgan. Kanishka o'z hukmronligini buddizmning rivojlanishi va himoyachisi sifatida legitimlashtirgan va imperiyaning o'zgarishlariga kiritgan diniy islohotlarni amalga oshirgan. U Buddaning mashhur tasvirlarini yaratishga ko'maklashgan, budda ibodatxonalarini qurishni rag'batlantirgan va Buddizmning Mahayana maktabini tarqatishda faol ishtirok etgan.

Zoroastrizm: Kushonlar, ayniqsa, Zoroastrizmning ta'sirida bo'lgan va ba'zi hukmdorlar o'z hukmronligini Ahura Mazda ning irodasi bilan bog'lashgan. Shuningdek, ular o'zlarini Xudoning yer yuzidagi vakillari sifatida ko'rsatganlar, bu ularning siyosiy hokimiyatini ilohiylashtirishda yordam bergan.

Kushon imperiyasi hukmdorligi ko'pincha merosga asoslangan. Hukmdorlar o'zlarini davlatchilikni avloddan-avlodga o'tkazuvchi sulolalarning vakillari sifatida ko'rsatganlar³.

Kushon sulolasi hukmdorlarining legitimatsiyasi ko'pincha ularning avlodga bo'lgan bog'liqligiga asoslangan. Bu sulola hukmdorlarining qonuniyligi, ularning an'anaviy merosdan kelib chiqqan hokimiyatiga tayanadi. Masalan, Kanishka ning taxtga chiqishi va imperiyani boshqarishi uning avlodi va ishonchli sodiq xalq tomonidan qabul qilingan va tarixiy manbalar uning hukmronligini o'zgarishsiz qabul qilgan. Kushonlar o'z hukmdorliklarini, ayniqsa, Buddizmni himoya qilish va tarqatish orqali legitimlashtirishgan. Kanishka bu yo'nalishda juda faol bo'lib, Buddizmni davlat diniga aylantirishga uringan. Shuningdek, Kanishka imperiyasining ko'plab hududlarida Buddaviy inshootlarni barpo etishga ko'maklashgan, Buddha va uning shogirdlarining yodgorliklarini yaratgan. Kanishka davrida Buddizmning Ikkinchi Sinodi (Tantirik buddizmning asoslarini qabul qilish) o'tkazilgan. Bu sinodda Buddizmning yangi yo'nalishlari — Mahayana shakllari asosiy e'tiqod tizimi sifatida tan olingan. Kanishka o'z hukmronligini faqat siyosiy emas, balki diniy rahbar sifatida ham legitimlashtirgan.

³ Safa-Isfahani, N. Rivayati-Hemat-I Asawahistan; A Study Soroastrian Law/ Harward Iranian Ser. Vol.2/ Cambridge 1980 p-126

Kushonlar hukmdorlarining legitimatsiyasida qahramonlik va ilohiy hokimiyat tushunchalari muhim o'rin tutgan. Ular o'zlarini nafaqat harbiy qo'mondonlar, balki Buddaning yer yuzidagi vakillari, Xudoning tanlangan o'rni sifatida taqdim etishgan. Kanishka o'zini Buddizmning haqiqiy himoyachisi sifatida ko'rsatgan va uni davlat dini sifatida mustahkamlashga intilgan. U o'zining buyuk g'alabalari va Buddizmga qo'llab-quvvatlash orqali hukmronligini asoslagan. Shu bilan birga, Kanishka o'zining hukmronligini Buddizmning ko'p yirik g'alabalariga asoslagan va ularni hukmronlikning muhim legitimatsiyasi sifatida ko'rsatgan.

REFERENCES

1. E.V.Retveladze, A.X.Saidov, E.V.Abdullayev "Qadimgi O'zbekiston sivilizatsiyasi: davlatchilik va huquq tarixidan lavhalar. T.:2001
2. Safa-Isfahani, N.Rivayati-Hemat-I Asawahistan; A Study Soroastrian Law/ Harward Iranian Ser. Vol.2/ Cambridge 1980
3. Баженов.Л.В "Средняя Азия в древний период. Т.:.1937
4. Xayrullayev, U. . (2024). THE IDEA THAT MADE THE OTTOMAN STATE GREAT (RED APPLE II). *Modern Science and Research*, 3(2), 1071–1073. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29533>
5. Xayrullayev, U. (2024). BRIEFLY ABOUT THE "RED APPLE" MYTHOLOGY OF THE TURKS. *Modern Science and Research*, 3(1), 568–572. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28329>
6. Umidjon, X. . (2024). Literacy and Information Exchange in the Ancient East and West. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(3), 179–183. Retrieved from <http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/2698>
7. Umidjon, X. (2023). 1918-1939-yillarda Polshaning ichki siyosatidagi o'zgarishlar. *Центр Научных Публикаций (buxdu.Uz)*, 42(42). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/10963
8. Haqqulov, M. Y. O. G. L. (2022). Markaziy Osiyoda ilk diplomatik munosabatlar tarixi. *Science and Education*, 3(10), 385-389.
9. Yunusovich, H. M. (2024). Experiences Related to the Fine Fiber Cotton of Uzbekistan during the Years of Soviet Authority. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(9), 129-132.
10. Yunusovich, H. M. (2024). The Formation, Development and Role of the High Seljuk Empire Founded by the Turkic Peoples in the Islamic World. *Miasto Przyszłości*, 53, 956-959.

11. Gulyamov, A. A. (2024). JAMIYATIMIZNING IJTIMOIIY-IQTISODIY, MA'NAVIY-MADANIY SOHALARIDA OILANING ROLI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 36(2), 149-153.
12. Azizovich, G. A. (2024). Trade Relations of Population in Bukhara Emirate, Shariah Rules and Regulations in Commercial Affairs, Partnership Relations. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(9), 189-194.
13. Azizovich, G. A. (2024). Family-Marriage and Inheritance Relations of the Population in the Bukhara Emirate. *Miasto Przyszłości*, 53, 964-969.
14. Toshpo'latova, S. (2024). BUXORODAGI SAROYLAR. *Modern Science and Research*, 3(5), 522-529.
15. Toshpo'latova, S., & Xudoyqulov, S. (2024). History And Ethnology Of Olot District. *Modern Science And Research*, 3(5), 148-151.
16. Toshpo'latova, S., & Jo'rayeva, M. (2024). HISTORY AND ARCHITECTURAL MONUMENTS OF JONDOR DISTRICT. *Modern Science and Research*, 3(2), 447-450.
17. Тошполатова, Ш. (2024). THE PRESENT IRANIANS. *Журнал универсальных научных исследований*, 2(5), 453-462.
18. Shuhratovna, T. S. (2024). Linguistic Anthropology. *European Journal Of Innovation In Nonformal Education*, 4(3), 432-437.
19. Qizi, R. S. S., Shukhratovna, T. S., & Karamatovna, M. A. (2024). Implementation of Education and Protection of Children's Rights in the age of Technology. *SPAST Reports*, 1(7).
20. Toshpo'latova, S., & Tursuntoshova, S. (2024). Khoja Abdulkholiq Gijduvani. *Modern Science and Research*, 3(2), 87-93.
21. Toshpo'latova, S. S., & Naimov, I. N. (2023). MS ANDREYEV-O'RTA OSIYO XALQLARI ETNOGRAFIYASINING YIRIK OLIMI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 1214-1222.
22. Toshpo'latova, S. (2024). Ethnolinguistics Of Ethnologies Of Bukhara. *Modern Science and Research*, 3(2), 1004-1011.
23. Toshpo'latova, S. (2024). Ethnolinguistics. *Modern Science and Research*, 3(2), 500-507.
24. Toshpo'latova, S. (2024). Religious Anthropology. *Modern Science and Research*, 3(1), 504-510.
25. Shakhnoza Shuhratovna, T. (2023). MS Andreyev's Way Of Life. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 655-659.

26. Naimov, I., & Toshpo'latova, S. (2023). Marriage Ceremony Of Tajiks In The Work Of Mikhail Stepanovich Andreyev "Tadjiki Dolini Khuf". *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 3(1), 12-16.
27. Shuhratovna, T. S. (2023). Ethnological Analysis Of National Costumes And Rituals Of Tajiks In The Works Of MS Andreyev. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(12), 42-47.
28. Toshpo'latova, S. (2023). MS Andreyev-Scientific Career. *Modern Science and Research*, 2(12), 801-807.
29. Shuhratovna, T. S. (2023). Etymology Of Tajik Marriage Ceremony. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 17-23.
30. Toshpo'latova, S., & Ashurova, G. (2023). THE HISTORY AND DESCRIPTION OF THE WORK OF MS ANDREYEV-" ARK BUKHARI". *Modern Science and Research*, 2(9), 404-409.
31. Toshpo'latova, S. (2023). ETHNOLOGICAL ANALYSIS OF CALENDRIAL CALCULATION AND LENGTH MEASUREMENTS OF KHUF VALLEY TAJIKS IN THE RESEARCHES OF MS ANDREYEV. *Modern Science and Research*, 2(10), 291-299.
32. Toshpo'latova, S. S. (2023). Tojiklar Milliy Kiyim-Kechaklari Va "Beshmorak" Marosimining Etnologik Tahlili. *Scholar*, 1(28), 395-401
33. Toshpo'latova, S. (2023). A STUDY OF THE WEDDING CEREMONY OF THE TAJIKS OF AFGHANISTAN. *Modern Science and Research*, 2(9), 84-89.